

מעבדים לעם: עצת יתרו כנקודת מפנה בתהליך יצירת עם ישראל

"יתרו, על שם שייתר פרשה אחת בתורה, שנא' 'ואתה תחזה מכל העם' וגו'." (ספרי בהעלותך פ"א ע"ה, הו"ד ברש"י שמות י"ח א')

"למה מקדים הפרשה הזאת?"

אכן, פרשת יתרו נראית כמיותרת לגמרי, ואפילו כמפריעה, בתוך המכלול הסיפורי של ספר שמות. זה עתה תוארה הרוממות הכבירה של יציאת מצרים, בה נשלמה יצירתו הפיזית של עם ישראל וניתנה לו חירותו הגשמית, ומן העניין היה להמשיך ברצף אחד, ללכת מחיל אל חיל ולספר בנשימה אחת על המעמד הנשגב של מתן התורה, תכלית יציאת מצרים והשלמת מעמדו הרוחני של עמ"י וחירותו האלוקית מעל להוויות ומזלות העולם; אולם בפועל, לאחר יציאת מצרים, קרי"ס ותלונות ישראל למזון ולמים (פרשיות המלמדות אותנו שעוד יש דרך ארוכה אותה יידרשו בני"י לעבור עד שיהיו מ"עם תִּעֲי לִבָּב" ל"עם סְגֵלָה"), מופיעה בתורה פרשה ארוכה וחסרת-הקשר המגוללת את פגישת משה ויתרו ועצותיו של יתרו לחתנו. גם במיקום אחר היינו תמהים מה מלמדתנו פרשה זו ולשם מה נכתבה והודגשה כל כך, אולם במיקום מלאכותי זה התמיהה בולטת אפילו יותר. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני.

וכתב הרמב"ן: "כבר נחלקו רבותינו (זבחים קטז.¹) בפרשה הזאת: יש מהם אומרים כי קודם מתן תורה בא יתרו, כסדר הפרשיות, ויש מהן שאמרו שאחר מתן תורה בא". כפי הדעה השנייה נקטו גם רבים מבעלי הפשט (ראב"ע, רשב"ם ועוד), והדברים מתמיהים – אפילו אם זמנה של פרשה זו הוא קודם מ"ת היה ראוי לכאן' לדחותה עד לאחר מתן תורה, כדי שלא להפריע את רצף התהליך הכביר שמיצי"מ עד מעמד הר סיני, והנה סבורים רבים שזמנה היה לאחר מ"ת – ואעפ"כ נדחתה ממקומה ונכתבה כאן בכוונה תחילה, שלא כפי זמנה! ומעתה קשה הקושיא בכפל כפליים – מדוע נכתבה פר' זו כאן, בשעה שאין זה המקום הראוי לה מכל בחינה שהיא? עלינו לעמוד על מה שלימדה אותנו התורה בפרשת יתרו כולה, ובמיקום תמוה זה דווקא.²

¹ וע"ע במכילתות שמות כאן.

² וכמו שהקשה הרמב"ן לדעה שיתרו בא קודם מ"ת, ש"אם כן נצטרך טעם למה מקדים הפרשה הזאת לכתבה בכאן".

ייתכן לומר, כי פרשת יתרו אינה סיפור צדדי שנקלע במקרה בדרכו של הסיפור הגדול של עם ישראל בצאתו ממצרים, אלא ההיפך הגמור – סיפור שנועד להשלים ולהוסיף על סיפור יציאת מצרים, וכפי שיתבאר בע"ה להלן.

הקשיים בפרשיית עצת יתרו

גם כשלעצמה, פרשת עצת יתרו היא פרשייה קשה להבנה. הקשיים בה רבים מאוד, ונמנה כמה מהם:

- מדוע נכתבה פרשה זאת? למה חשוב לתורה לספר לנו על חכמתו של יתרו?
 - מהו ה'חידוש' הגדול של יתרו? יתרו מציע הסדר פשוט, שכל אדם יכול להעלות אותו על דעתו בנקל: להעמיד כמה עוזרים שיסייעו למשה רבינו בתפקידו. מדוע רעיון נדוש כזה זיכה את יתרו בכל אותם הכתרים שעיתרו לו על עצתו המחוכמת? ועד כדי שנתייתרה פרשייה בתורה לגולל את חכמתו הרבה של יתרו בעצה זו, ועל שמה קראה לו התורה בשם "יתרו"? הרי לא מדובר בהברקה גאונית או בפתרון חדשני, אלא בארגון מקובל ונפוץ!
 - אם מדובר ברעיון כה פשוט, מדוע לא חשב עליו משה בעצמו קודם לכן? מה יכול היה לחדש גר מדייני לאדון הנביאים ורבן ישראל?
- רבים הרגישו בשאלות אלו, ורבות מהתשובות עליהן אינן מניחות את הדעת³.
- יתרו שואל את משה, "מָה הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אָתָּה עֹשֶׂה לָעָם? מַדּוּעַ אָתָּה יּוֹשֵׁב לְבַדְּךָ וְכָל הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן בְּקָר עַד עֶרֶב?". ומשה משיב, "כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֱלֹהִים; כִּי יִהְיֶה לָהֶם דְּבָר – בָּא אֵלַי, וְשִׁפְטֵתִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ, וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתִיו". והדברים פלאים: יתרו טען למשה בחיטים, מדוע הוא יושב לבדו, ואילו משה מודה לו בשעורים ומסביר לו מדוע בא אליו העם!
- גם בשאלה זו עמדו כבר הראשונים, ובעטיה נאלץ החזקוני לומר שמשה כלל לא הבין את שאלת יתרו. וכבר האוה"ח הק' (שהרגיש גם הוא בתימה שבדברי משה) עמד על הפליאה הברורה שביישוב החזקוני.
- משה אמר ליתרו שהוא מלמד את העם "אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתִיו", ויתרו מציע לו שילמדם "אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה, וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדְּרָךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן". מה פשרה של תוספת זו?
 - יתרו מציע להעמיד בישראל מספר עצום של שופטים: "שָׂרֵי אֲלָפִים, שָׂרֵי מֵאוֹת, שָׂרֵי חֲמֵשִׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת". כלומר, שלכל עשרה יהודים היה שופט מיוחד, ובצירוף שרי

³ עי' למשל ברש"ר הירש שבדבריו מתורץ הן הקושי הנ"ל והן הטעם לחשיבות כתיבת פרשיית יתרו בתורה, אך תורף תירוץו תמוה ביותר.

החמישים המאות והאלפים היחס עולה עוד יותר! האם היו כל כך הרבה מריבות וסכסוכים בקרב בני"י? והלא מדובר במספר עצום של 78,600 שופטים, כדברי הגמ' בסנהדרין (יח.), וכבר תמה על כך הראב"ע: "וזה רחוק מאוד, להיות שרים רבים כאלה!". ומאוד נדחקו בזה הראשונים⁴.

- הרש"ר הירש מוסיף ומקשה: לפי פשטות הדברים, "כל אחד מבני העם היה תחת מרותם של ארבעה דיינים שווים. במישור המעשי, תביא שיטה כזאת לסכסוך בעניני מרות וסמכות, אשר יהיה רחוק מאד מה'שלום' ששיטת שפיטה זו נועדה להביא אליו!".

החידוש הגדול שבעצת יתרו והשלכותיו

תשובה על כל השאלות הללו יחדיו נמצא אם נדקדק היטב בפסוקי הפרשה. מדברי משה מדוייק, כי בני ישראל דרשו את דבר האלוקים רק כתוצאה מצורך מידי ופרטי, "כִּי יִהְיֶה לָהֶם דְּבַר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטֵתִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ", ורק בעקבות כך "וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתוֹ". לפי זה עולה כי משה לא ישב ללמד את העם את תורת ה' ואת חוקיו ולא מסר להם את התורה בצורה מסודרת, אלא רק לפי דרישה מקרית; אם היה סכסוך בין שכנים הודיע להם משה את דין התורה במקרה כזה, ואם נתעוררה מחלוקת בין רעים פסק להם משה את ההוראה הנצרכת להם.

שיטה זו בא יתרו לבטל. יתרו מסביר, כפי שנראה להלן, שדרך זו של לימוד התורה גורמת להרס של העם: העם לא יוזם מלכתחילה מהלך של לימוד תורת ה', אלא משה ממלא תפקיד של 'מכבה שריפות' ורק כבדרך אגב מלמד את התורה לבאים לפניו למשפט. משה הוא 'נותן' התורה, והעם, דורשיה, הם ה'מקבלים', השומעים את דבריו. בצורה זו נגרר העם אחרי לימוד התורה באופן סביל – רק כשיש להם צורך להיוועץ במשה הם באים אליו לשמוע את דבר ה', ומשה מספק להם פתרון ספציפי לבעיה בה הם נמצאים. אין להם קשר של ממש עם הקב"ה ותורתו.

יתרו מזהה בעם צימאון גדול לשמיעת דבר ה' ("כָּל הָעָם נִצְבָּ עֲלֶיךָ מִן בְּקָר עַד עֶרֶב") ומציע הצעה חדשה, מהפכנית: להפוך את העם כולו לעם של 'נותנים', לעם של מלמדי תורה במקום עם של לומדי תורה.

דבר זה נלמד מתוך דקדוק בדברי יתרו. בניגוד למשה, שסיפר כי לימוד התורה מתבצע בשיטה של "כִּי יִהְיֶה לָהֶם דְּבַר – בָּא אֵלַי", כפי המזדמן, מדברי יתרו עולה הדרישה למשה שעליו ללמד מלכתחילה לבני"י את התורה, בצורה רציפה ומסודרת: "וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתוֹ, וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יַלְכוּ בָהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ". 'חוקים' ו'תורות' לימד משה את העם גם קודם עצת יתרו, אך רק באופן עקיף ולפי דרישה; אולם בשיטה שמציע יתרו ילמדו

⁴ עי' ראב"ע ואברבנאל שמחמת קושיא זו הסו לגמרי את הפסוק מפשוטו. שאר שאלותיו של הראב"ע קשות פחות, וכבר האריך לדחותן ר"י כספי בפירושו עה"ת לשמות כאן (ורק את הקושיא מדוע נצרכו כ"כ הרבה שופטים הותיר הכספי מבלי יישוב).

בנ"י, ומיוזמתם, גם את החוקים והתורות וגם "את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו". תוספת זו בדברי יתרו באה להבהיר שלדעתו משה צריך להורות לעם גם דרך חיים, הכוונה מסודרת של כל מעשה ומעשה. כך יכירו בנ"י את התורה בצורה ישירה – ואולי לימוד כזה, מלכתחילה, ימנע גם את הצורך התכוף לעמוד שוב ושוב למשפט.

לפי הרפורמה של יתרו, מעתה יתחיל משה ללמד לעם את הדבר הנכונה בהם אמורים לצעוד בעצמם. לא עוד התעסקות במקרים פרטיים וסכסוכי שכנים, אלא התוויית דרך ברורה, "הדרך ילכו בה" אותה מורה התורה לאדם; לא עוד ציות להוראת משה הפרטנית ותו לא, אלא פעילות עצמאית – "המעשה אשר יעשו" בעצמם.

רמז לקריאה זו ניתן למצוא בדברי ר' יהושע (במכילתא ובמד' לקח טוב כאן), שפירש שה"חוקים והתורות" שבדברי משה הם: טומאה וטהרה, דין שאין בו פשרה, דין שיש עמו פשרה, דרשות והוראות. כל אלו הם כמובן מענות לבעיות ספציפיות. ואילו את דברי יתרו, פירש ר' יהושע בלק"ט⁵ כמורים על הדברים הבאים: עשרת הדברות, עריות, הוראות, תלמוד תורה ומעשה הטוב. כל אלו הם תורות סדורות, לימוד ערוך של רעיונות וחוקי התורה, וההבנה הכללית שהם יקנו לעם היא חידושו הגדול של יתרו.

במדרש נראה גם כי זו הייתה כוונת יתרו אף במה שיעץ למשה: "היה אתה לעם מול האלהים, והבאת אתה את הדברים אל האלהים", שאמרו במכילתא ולק"ט: "היה אתה לעם וגו', היה להם ככלי מלא דיברות". והבאת אתה את הדברים [אל האלוהים], דברים שאתה שומע תביא ותתקן בהם". משה לא יהיה מעתה רק פותר בעיות ומיישב סכסוכים, אלא "ככלי מלא דברות", המסדיר את כל דברי התורה לפני העם כמפי הגבורה (ונראה לפי"ז לפרש "מול האלהים" כבא-כוחו של הקב"ה, וכמו שפי' הר"אב"ע). בקריאה רגילה של המקרא נראה שפירוש "הבאת אתה את הדברים אל האלהים" הוא שמשה יביא את דברי העם אל ה', וזה קשיא, לפי שאין זה עניין כלל לעצתו של יתרו ומדוע קאמר לה כאן, ולפי הבנה זו התקשו מפרשי המדרש להבין את הנאמר במדרש "דברים שאתה שומע תביא ותתקן בהם" דמשמע שאת הדברים שמשה ישמע ה' יביא אל העם (להיפך מהפי' הפשוט בפס'), וכמו שתמה בפי' שבות יהודה על המדרש דא"כ מהו שכתוב שמשה יביא את הדברים "אל האלהים"; אולם אפשר שהמדרש פירש את מילים אלו כפירושו של ר"י בכור שור, שאין הכוונה לקב"ה אלא לדיינים, והפשט שמשה יודיע את חוקות ה' לדיינים שימנה מבין בני ישראל. לפי פירוש זה, יתרו מחולל שינוי לא רק בתפקידו של העם, אלא גם בתפקידו של משה עצמו.

יתרו יועץ למשה להתחיל וללמד את העם את דברי ה' בצורה מסודרת, ולהודיעם גם לשופטים ולדיינים נבחרים, וכמו שהוא ממשיך ומציע: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים

⁵ במכילתא יש נוסח אחר בדברי ר' יהושע אלו, אולם עכ"פ ברור הן לר' יהושע לכל הגירסאות והן לר' אלעזר המודעי שחולק עליו שם כי "הדרך ילכו בה" ו"המעשה אשר יעשו" הם הוראות כלליות הנוגעות ליסודות התורה ולא פתרונות לבעיות אישיות שהתעוררו בקרב בנ"י.

⁶ ופירש בפי' שבות יהודה: "שבמקום שישאלו לו [=לה'] ישאלו לך, כאילו אתה מלא דברות מעצמך".

אנשי אמת שנאי בצע, ושמרת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות, וּשְׁפָטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת". לפי עצה זו, אנשים רבים מאוד ייבחרו מקרב בני וילמדו כעת את העם תורה, ויהיו חלק בלתי-נפרד משרשרת מסירת התורה. עם ישראל עצמו יהיה כעת שותף מלא במסירת התורה.⁷

השופטים, אם כן, אינם רק שופטים במריבות, אלא גם ובעיקר מורי דרך, מלמדי תורה ומורי הוראה, שיפעלו לצד משה רבינו בהנחלת התורה לבני. לכן נדרשו שופטים כה רבים – לא כדי לשפוט בין ניצים, אלא כדי ללמד לעם דעת אלוקים. לכל עשרה יהודים היה רב אחד, לכל שכבה של רבנים היו מורי דרך מעמיקים יותר שהנחו את אותם שתחיתיהם, ובדרך זו זכה כל יהודי לדעת את דרכי התורה ומעשיה. מאליו יובן כי שאלותיהם של הראב"ע ורשר"ה בטלות מעצמן לנוכח הסבר זה.

רעיון של לימוד עצמי הוא אופייני מאוד למהותם של הגרים, תלמידיו של אברהם אבינו. בניגוד לאיש הישראלי, שנולד לתוך מציאות קיימת של יהדות ותורה ולימודו הוא כמצוות אנשים מלומדה, הגר יוצר לו בעצמו את עולמו ומפלס לו בעצמו את דרכו. הגר משנה את כל חייו וחותר לפעולה ולחידוש ולא לקיפאון.⁸ גר כזה ממשיל המדרש (ילקוט"ש פר' בא רמז רי"ג) לבן לוי, המוקדש לעבודת ה'; וזו הדרך בה הלך הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ספי"ג) כשהמשיך את המשל, והשווה "כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעת את ה' " לבני לוי, שה' הוא נחלתם.

רק יתרו יכול היה, מנקודת מבטו כמי שהגיע בכוחות עצמו להכרה במי שאמר והיה העולם (בניגוד לעם ישראל, שלא הם שמצאו את הקב"ה אלא הוא שמצא אותם בגלותם ובריחוקם, וכפי שתיאר יחזקאל), להבין מה יגרום לעם ישראל ליטול חלק פעיל בהנחלת דרך התורה ולהפוך לבני חורין אמיתיים. אופייני הוא שאף לאחר ששב יתרו לארצו לא שקט על שמריו, אלא המשיך שם ביתר שאת וביתר עוז וגייר את בני ארצו ומולדתו, כמש"כ חז"ל⁹; לאורך כל חייו ממשיך יתרו לחתור הלאה, לחידוש תמידי.

כעבור מאות שנים מוצאים אנו אף את צאצאיו של יתרו הולכים בדרכו, מהווים מצפן לבית ישראל וסוללים דרך עצמאית ומיוחדת בעבודת ה': ניני יתרו הם בית הרקבים, צאצאיו של יהונדב בן רכב (מ"ב י' ט"ו ואילך)¹⁰, אשר אביהם יהונדב ציווה אותם לנהוג בפרישות

⁷ והעירוני דיל"פ דזהו מש"כ "לא טוב הדבך אשר אתה עשה": הביטוי 'לא טוב' נאמר בתורה רק פעמיים – כאן, וגבי אדם הראשון, "לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו". יתרו אומר לחתנו שלא טוב לו להיות לבדו, וראוי למנות שופטים ושרים שיהיו לו 'עזר כנגדו'.

⁸ לכן קמו בעם ישראל גדולי עולם מצאצאי גרים, שדווקא בהם היה את הכוח לגדול ולהתעלות ממדריגתם, כמו דוד המלך, שמעיה ואבטליון, רבי עקיבא ועוד ועוד.

⁹ מכילתות עה"פ 'וישלח משה את חותנו'.

¹⁰ על ייחוסם של בני רכב ליתרו מלמדים שני פסוקים: "ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים" (שופטים א' ט"ז) המלמד כי הקינים הם צאצאי יתרו, ו"המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב" (דה"א ב' נ"ה), המבאר כי חמת אבי בית רכב השתייך לבית הקיני.

ולהתבודד כנוזרים כל ימי חייהם, וירמיהו הנביא הציב אותם כסמל לחיקוי מול עם ישראל שלא שמרו דרכי ה' (ירמיהו פל"ה).

אם כן, יתרו לא השיא עצה להעמיד כמה שופטים נוספים ותו לא, אלא הציע רפורמה מקיפה שתיצור מהפכה כבירה בעם ותהפוך אותו מסביל לפעיל; ובזה מבואר גם הדו-שיח בינו לבין משה, כאשר כבר מתוך שאלתו של יתרו ("מדוע אָתָּה יוֹשֵׁב לְבַדְךָ") הבין משה שהוא רוצה לשתף עמו אנשים נוספים מקרב בני"י, ועל טענה זו בדיוק השיב לו משה שהם אינם מוכשרים עדיין להיות מלמדי תורה אלא עדיין הם בגדר לומדי תורה, דורשי דבר ה'¹¹; וכאן הציע יתרו את עצתו שנועדה לסייע למשה לפתור קושי זה ממש, ולהפוך את העם למוסרי תורה ולא רק לשומעי תורה¹².

השינוי שעברו בני ישראל

ייתכן כי לפי דברים אלו ניתן להסביר תופעה כללית שאנו מוצאים בתורה כולה. ברור הוא שמאז רדתם מצרימה, הפכו בני"י לעם של עבדים במלוא מובן המילה, בעלי תודעת עבדים ונפש עבדים. וכבר כתב הראב"ע (י"ד י"ג¹³): "יש לתמוה, איך יירא מחנה גדול משש מאות אלף איש מן הרודפים אחריהם? ולמה לא יילחמו על נפשם ועל בניהם? התשובה, כי המצרים היו אדונים לישראל, וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה, ואיך יוכל עתה להלחם עם אדוניו? והיו ישראל נרפים, ולא היו מלומדי מלחמה. הלא תראו כי עמלק בא בעם מעט, ולולי תפילת משה היה חולש ישראל! וה' לבדו, כי הוא עושה גדולות לו נתכנו עלילות, סיבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, [ש]אין בהם כוח להלחם בכנענים, עד שקם דור המדבר שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה". וכ"כ הראב"ע גם להלן (י"ג י"ז), וע"ע רשר"ה ומשך חכמה שם, ובמלבי"ם שם שכ' "כי ליבם היה מלא פחד ומורא כדרך עבדים המורגלים בעבודת פרך שרוחם שפל ונכאה, ולא נשלמו עדיין באמונה ובטחון כראוי".

למעשה, אם נתבונן נראה כי עד ליציאת מצרים בני"י אינם ממלאים כל תפקיד שהוא: הם גורם סביל לחלוטין, ולא מוזכר אף מעשה שעשו מעצמם. הם יכולים לבחור אם להאמין למשה או שלא להאמין לו, אך לא מעבר לכך – ובוודאי שלא להילחם בפרעה. המאבק בעשר המכות אינו מאבק בין בני"י למצרים, אלא בין הקב"ה ומצרים, "ה' נִלְחַם לָהֶם בְּמִצְרַיִם"; בני"י הם בסך הכול זירת העימות בין ה' למצרים, ולא צד במאבק. לא מוזכרות תגובותיהם לגזירת "כָּל הַבֶּן הַיְלֹוד הַיְאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ", או למשא ומתן של משה עם פרעה, וגם לא לאף מעשרת המכות,

¹¹ זו המשמעות הפשוטה של "לדרוש אלוקים", וכמו שפי' כבר הרס"ג.

¹² בוודאי שכל זה היה חלק מתכניתו של הקב"ה, אלא שיתרו זכה להציעה וליישמה בפועל. וכפי שהדגישו חז"ל במכילתא דרשב"י כאן ובמד' משנת ר' אליעזר פרשה ט"ז: "חביב הוא יתרו שניתן לו מקום להתגדר בו, זה מינוי זקנים; והלא מינוי זקנים היה דבר הגון לפני הקב"ה, ומפני מה לא ציווהו הקב"ה למשה תחילה? אלא כדי ליתן גדולה ליתרו בעיני משה וכל בני ישראל, לומר: גדול היה יתרו שהסכים הקב"ה על דבריו. אף יתרו לא אמרה אלא על תנאי שאם יסכים הקב"ה לדבריו, שנא': 'אם את הדבר הזה תעשה וצווך אלוקים'".

¹³ כל הציונים בסתם הם לספר שמות.

כנראה מכיוון שלא הגיבו כלל על כל אלו; הם התבוננו בנעשה מן הצד, כמי שאינם נוגעים בדבר. אפילו החרטומים או עבדי פרעה¹⁴ מביעים דעתם על המתרחש, ומצדם של בני ישראל – דממה רועמת. עבדים הם, ואין להם שום דעה בעניין.

למעשה, הפעם הראשונה בה מדברים בני ישראל מאז היותם לעם היא על ים סוף, ומה הם אומרים אז? "ויאמרו אל משה: המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למוות במדבר? ... הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר: חדל ממנו, ונעבדה את מצרים! כי טוב לנו עבד את מצרים ממתנו במדבר!". "חדל ממנו ונעבדה את מצרים!"; קוראים בני ישראל בתרעומת. עבדים הם בכל נפשם ומאודם.

ניצוץ ראשון של חירות הבהב בנפשם של בני ישראל כאשר נתבשרו על גאולתם העתידה, "ויאמן העם" (ד' ל"ב), אירוע שכה הפתיע את משה רבינו שהכיר את עמו כעם של עבדים באין חזון (וכבר מלכתחילה ביקש מה' שייתן בידו מופת אל העם); ואכן כבה הניצוץ במהרה, כשהכביד פרעה את העבודה על בני ישראל ובשל כך "לא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". ניצוץ נוסף נדלק בבני ישראל כשראו את אדוניהם המצרים מתים על שפת הים, ושרו את שירת הים; אולם כשם שידע הקב"ה שייתכן ו"ינחם העם בראתם מלחמה, וישבו מצרימה", כך כשצמאו ישראל למים במדבר הגדול והנורא שבה אליהם כל רפיסותם והם כבר מתלוננים על מיטיבם ומתגעגעים למצרים, לימים בהם כביכול ישבו "על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע" (ט"ז ג'). כל כך אינם מורגלים אל החירות, עד שנדמית היא בעיניהם כעול, והעבדות נתפסת אצלם כמרגוע המיוחל.

עם כל מכשול העומד בדרכם שבו בני ישראל והטיחו במשה את תביעתם: "למה זה העליתנו ממצרים?" (י"ז ג'). טוב היה להיות עבדים! רפיסות זו מתבטאת בתלונותיהם ובחוסר האמון המתמשך כלפי הקב"ה, בחוסר הביטחון בה' שמוביל אותם להותיר מהמן עד בוקר ולצאת לחפש מן גם בשבת, ובחוסר האונים שלהם במלחמת עמלק, בה לא עולה בדעתם להשיב לאויביהם מלחמה עד שמארגן אותם משה ומשלח אותם לקרב. בני ישראל היוצאים מארץ מצרים הם סבילים, נרגנים, רואי-שחורות ונוחים להתייאש.

אולם עם הגיעם אל הר סיני, נדמה כי דרכם של בני ישראל מתחילה להשתנות, והם זוקפים את קומתם. אט-אט מורגש קו מחשבה הפוך בדיוק, ובני ישראל מתחילים לעמוד על דעתם ועל רצונותיהם, עד לפסגת עצמאותם בסוף השנה השנייה לצאתם מארץ מצרים, באמצע

¹⁴ "עבדי פרעה" הם קרוב לוודאי שריו הבכירים של המלך, ולא משרתיו, וכמו שנמצא הרבה במשמעות זו בכל התנ"ך (עי' למשל ש"א כ"ט ג', מ"ב ה' ו', כ"ה ח', וכן יל"פ במ"ב כ"ב י"ב, ובעוד מקומות רבים). וכן הוא בממצאים הארכיאולוגיים של חתמות שרי המלכים מתקופת שתי הממלכות (כמו חותם שמע עבד ירבעם, חותם שבניהו עבד עוזיהו, חותם נתן-מלך עבד יאשיהו, ועוד רבים). בנוגע לכך יצוין גם כי אף השם "נער" הוא כנראה בדרך כלל תואר לבעל דרגה בכירה כלשהי, כדמוכח מיהושע בן נון שהיה "נער" למשה ושימש כמצביא במלחמת עמלק, וא"כ בוודאי משמעות "נער" אינה עלם צעיר. על כך מעידה בין היתר גם חותמת "לאליקם נער יוכן" (= "לאליקים נער יהויכין"), שנמצאה בארמון שברמת רחל ושימשה כנראה נושא משרה בכיר בחצרו של יהויכין מלך יהודה.

חומש במדבר. בני ישראל הופכים להיות פעילים, בטוחים במבוקשם, מבקשים למצוא בעצמם את דרכם בעבודת ה' ומנסים ללא לאות ליטול חלק גדול יותר ויותר במהלכים שמבצע הקב"ה.

כבר פסוקים ספורים לאחר פרשיית יתרו, מתחת להר סיני, נאמר: "וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ: כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה!" (י"ט ח'), הצהרה היסטורית ומפתיעה אותה משמיעים בני"י בביטחון עוד לפני ששמעו מה דורש מהם ה'; זהו צעד אמיץ מאין כמותו, והמדרש מספר שאף אומה ולשון לא הסכימה לעשותו לפני שייאמר לה תחילה מה כתוב בתורה. רק עם שבטחוננו באלוקיו מוחלט היה מסוגל להכריז על הסכמתו לפני שנודע לו מה הוא נדרש לעשות. לאחר מתן תורה שבים בני"י ומקיימים את דבריהם, "וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ: כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה!" (כ"ד ג'), "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע!" (כ"ד ז').

מייד בהמשך, "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעָב הָעֲנָן בְּעָבוֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרֵי עֲמָהּ, וְגַם בְּךָ יֵאָמְנוּ לְעוֹלָם; וַיַּגֵּד מֹשֶׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֶל ה' " (י"ט ט'). שאלו חז"ל: והרי לא נאמר מה אמר העם למשה, ומה היו אם כן הדברים שהשיב משה אל ה'? ודייקו מהאמור "אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ" שרצה הקב"ה להתגלות למשה לבדו, אך אז אמרו העם למשה: "אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך. רצוננו לראות את מלכנו!" (ל' רש"י), ואכן מחמת הכרזה זו נגלה הקב"ה לעמ"י כולו. שוב יש כאן מעשה אקטיבי ותקיף מצד בני"י, היודעים כאן היטב מה רצונם.

מכאן ואילך ממשיך להתגבר תהליך זה (המגדל פיירות טובים ורעים בערבוביה), עד לשיאו בפרשת נדב ואביהוא, פרשת המעפילים נגד רצון ה' ופרשת קרח. בני"י נותרים אמנם טרחנין, אפיקורסין ורוגנים (כרש"י דברים א' י"ב ע"פ הספרי שם), אולם הם כבר אינם נגררים אחרי משה אלא תובעים ועושים כראות עיניהם. מהו מקורה של תנועה זו? האם ניתן לזהות נקודת שינוי מדויקת אחת שהחלה להניע את עצמאותם של בני"י?

פרשת יתרו כנקודת המעבר מעבדות לחירות

ייתכן כי פרשת יתרו היא המפתח להבנת תהליך זה לאשורו. כפי שנתבאר, עצת יתרו נועדה להפוך את עם ישראל מקהל פסיבי הנגרר אחרי משה לעם חזק ובטוח בעצמו היודע דעת עליון ומנסה ליזום בעצמו מהלכים שונים. ואכן, הרפורמה של יתרו השיגה את מטרתה, ופסוקים ספורים לאחר פרשייה זו אנו מוצאים את בני"י מכריזים כבר מיוזמתם "נעשה ונשמע", "רצוננו לראות את מלכנו" וכו', ומנסים ליטול חלק פעיל במעשי הקב"ה! יתרו שב אמנם לארצו, אבל התנועה שחולל עשתה לה פיירות רבים והייתה לליבם של המאורעות הבאים¹⁵.

¹⁵ עפ"י אפשר לבאר גם מה שציווה הקב"ה את משה קודם מעמד הר סיני שיזהיר את העם שלא יעלו להר, והשיב משה כי "לא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כי אתה העדתה בְּנוֹ לְאֹמֶר הַגְּבֹל אֶת הָהָר וְקִדְשְׁתוּ"; משה מסביר כי בני ישראל רופסים הם ומורגלים בציות, בוודאי לא יעברו על רצונו של מקום! ועל כך ענה לו הקב"ה: "לָךְ יָד" וזהוהירם, מכל מקום. משה מורגל עדיין לראות את בני"י נטולי הביטחון והחוששים, אולם הקב"ה מבאר לו כי בני"י החלו כבר להשתנות, ומעתה והלאה הם יתחילו ליזום בעצמם ולנסות ליטול חלק עצמאי בעבודת ה'; ומשכך, עליו להזהירם פן ירסו לעלות בהר.

עצת יתרו היא שסללה את הדרך גם לפרשת משפטים הסמוכה לה, בה ציווה ה' את משה למסור לבנ"י את התורה באופן שיוכלו לקמדה בעצמם, כמו שהביא רש"י (כ"א א'): "אשר תשים לפניהם. אמר לו הקב"ה למשה: לא תעלה על דעתך לומר, אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו. לכך נאמר 'אשר תשים לפניהם', כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". שינון עיוור של התורה, ידיעה של 'חוקיה ותורותיה' בלי הבנת 'דרכה ומעשיה', יהפוך אמנם את העם ליודעי חוק, אבל לא לאנשי תורה. הם יידעו אמנם לפתור את סכסוכיהם בעצמם, אבל לא יעמדו על רצון ה' ועל רוחו האצורים בתורה. לשם כך עליהם לדעת גם מה הם טעמי הדבר ופירושו, כדי להבין דבר מתוך דבר ולעמוד על רצונות התורה הבסיסיים ודרכה האמיתית.

המהפכה של יתרו לא עצרה בשינוי צורת המסירה של התורה, אלא המשיכה ושינתה גם את צורת הלימוד עצמו, עד שבמקום הצורה הראשונית של פסיקת הוראות והכרעות אישיות לדורשיהן, נמסרה לבסוף התורה בצורה של 'לכתחילה' ובתוכן של הרעיונות שבבסיס חוקי התורה, "כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם".

ואם כנים הדברים, ייתכן גם כי זוהי הסיבה שנכתבה פרשת יתרו דווקא במיקום זה. פרשייה זו אינה מפסיקה את סיפור עשייתו של ישראל לעם, אלא להיפך – משלימה ומעשירה אותו. בין אם זהו מקומה הכרונולוגי ובין אם לאו, ברור שזהו מקומה הטבעי של פרשיית יתרו, ובו היא מהווה את נקודת המפנה בהפיכתו של עם ישראל מקהל של עבדים לעם סגולה.